

Csíki mikrotoponímiai rendszerek népetimológiás változásai

1. A népetimológia a szókészlet közismert, de nem központi jelensége. Ennek ellenére különös, izgalmas univerzális nyelvi kategória, amellyel már a modern strukturalista nyelvészet megalapozásában nagy szerepet játszó FERDINAND DE SAUSSURE (1857–1913) is foglalkozik korszakalkotó művében a diakrónikus nyelvészet főbb kérdései kapcsán (vö. 1967: 215–7). A korabeli nyelvészlelet alapján sajátos módon egyik kiváltó okával, az analógiával, a rendszerkényszer leggyakoribb megjelenési formájával állítja párhuzamba, hangsúlyozva azonban, hogy látszólagos hasonlóságuk ellenére merőben szembenálló jelenségek. Annak ellenére, hogy a nyelv egy már meglévő jelentéssel operálnak, lényegében mégis eltérnek egymástól, hisz „az analógia semmit sem vesz át azoknak a jeleknek a szubsztanciájából, amelyeket felvált. A népetimológia viszont a régi forma értelmezésére szorítkozik; ennek a — bár zavaros — emlékéből indul ki a torzulás, amelyet a régi forma elszenved. Az egyik esetben tehát az emlékezés, a másokban az elfelejtés szolgál az analízis alapjául, és ez a különbség a fontos. A népetimológia tehát csak különleges feltételek között működik, és csak olyan ritka, technikai jellegű vagy idegen szavakat érint, amelyeket a beszélők tökéletlenül sajátítanak el. Az analógia viszont teljesen általános jelenség, amely a nyelv szabályszerű működéséhez tartozik.” (1967: 217).

KÁROLY SÁNDOR a jelentésváltozások szemléleti alapjának vizsgálatai során a tágulós metaforához hasonlóan egy primitív filozófiai hajlamot tükröző szószemléletre vezeti vissza a népetimológia jelenségét, amely a névadás okát keresve az elnevezésbe belelát valamilyen motivációt, valamilyen rendező elvet akkor is, amikor az már nincsen meg. Tulajdonképpen valamilyen fogalmi jegyet magyaráz bele, így „az elszigetelt tárgyat, amelynek a motiválatlan nevéből van szó, mintegy alávonja egy felsőbb fogalom alá, behelyezi a dolgok közé: ezáltal viszont rögtön megvan annak a lehetősége, hogy más ilyen dolgokat is ezzel a névvel illessen” (1970: 241).

A népetimológia jelenségének részletezőbb vizsgálatai mindenekelőtt a német nyelvudományhoz kapcsolódnak, akárcsak eredeti *Volksetymologie* terminusa is. A különböző nyelvekbeli megnevezései is jórészt ennek a tükörfordításai, mint a magyar *népetimológia*, az angol *folk-etymology*, a francia *étymologie populaire*, a román *etimologie populară* stb.

Amint a terminusok is utalnak rá, a tudományosság eredetileg népnyelvi jelenségként azonosította a népetimológiát. Az újabb vizsgálatok azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a népnyelv határait átlépve elterjedt a belső nyelvváltozatok mindenikében, a köznyelvben és a társadalmi nyelvváltozatokban egyaránt. Mindezzel párhuzamosan szemléleti alapja is módosult: „az ösztönös analógián alapuló népetimológia helyébe egyre inkább a tudatos és szándékos szóalakítás lép, főként a humor, tréfa, szójáték eszközeként” (KOVALOVSKY 1967: 247). Nyelvjárási hatókörével kapcsolatosan pedig megoszlanak a vélemények. Az egyik álláspont szerint az leszükült a művelődési tényezők hatására (vö. i. h.), a másik álláspont szerint pedig megegyezik a társadalmi nyelvváltozatokbeliével (KÁLMÁN 1976: 169).

A magyar szakirodalom a múlt század óta figyel a népetimológia jelenségére. Először is a klasszika-filológus, nyelvész PONORI THEWREWK EMIL (1838–1917) tárgyalta „A helyes magyarság elvei” (1873) című munkájában, majd az ugor és török–tátár nyelvészettel foglalkozó KUNOS IGNÁC (1860–1945) is foglalkozott vele fogalomkörök szerint rendszerező összefoglaló munkájában, akik nyomán az író, művelődéstörténész NÁDAI PÁL (1881–1945) tekintette át részletebben kérdéskörét „A magyar népetimológia” című tanulmányában (1906), különösen a német szakirodalom eredményeire támaszkodva, de figyelembe véve a latin, francia, angol kutatásokat is. A korszak összehasonlító-történeti nyelvészetének, pontosabban az újgrammatikus irányzat szemléletének historizmusa és pszichologizmusa alapján egységesebb vizsgálati szempontot érvényesített, de nem törekedett témája teljes feldolgozására, hanem csak „oly következtetések földerítésére vállalkozott, melyek a nyelvtudóst érdekelhetik és a néplélek munkájába a nyelvlélektan fényével bevilágítanak” (35), hangsúlyozva, hogy „szabályokat persze ezen a területen nem vonhatunk le, mert hiszen éppen a szabályok önkényes sutbadobása jellemzi az öntudatlan népi etimológiát, de összevetve a sok példát és megvilágítva, bizonyos elvek ismeretéhez mégis eljuthattunk” (i. h.).

Tanulmánya élén mindenekelőtt körülhatárolja a népetimológia fogalmát, fölvázolja legfontosabb sajátosságait. Univerzális népnyelvi, beszélt nyelvi, tudatos vagy önkényes jellegű laikus szóértelmezési, szóalkotási jelenségként azonosítja, amely „olyan régi, amilyen az emberi tudákosság és szójátékcsináló kedv” (32). A szókészlet idegen szavait és archaizmusait érinti, tehát két olyan szóréteget, amelyek értelmezési gondot okoznak a mindennapi nyelvtudat számára. Annak függvényében, hogy az alapszót hangzásában magyarosítja vagy más fogalomhoz is kapcsolja, elkülöníti egy tág és egy szűk értelemben vett típusát, figyelmeztetve összetett jellegére, arra tudniillik, hogy egyrészt „nyelvtévékenység”, másrészt pedig „a néplélek egy sajátos megnyilatkozása”. Mint ilyen nemcsak a nyelvtudomány, hanem a nyelvlélektan számára is fontos jelenség arról tanúskodva, hogy „milyen élénk az a másnemű képzettársítás, az értelmi kapcsolás, mely e lélek belsejében nyelvi téren hozza létre alkotásait” (4).

Egy átfogó kép kialakítása érdekében tanulmánya következő fejezeteiben tovább részletezi a népetimológia jelenségét a fogalom kapcsán már jelzett sajátosságok kifejtésével, illetve azok újabbakkal való kiegészítésével. Központi kérdésként a népetimológiát mint „nyelvtény”-t fejt ki, hangsúlyozva az analógiával való kapcsolatát, némi túlzással egy adott pillanatban azonosítva is őket: „A népetimológia tehát mindig öntudatlan analógia eredménye (...) bizonyos külsőségeken alapuló belső kiegyenlítést céloz, tehát végeredményében mindig analógia” (1906: 4). A beszélők könnyebb kiejtésre és érthetőségre törekvő lelki működéseként „különböző akusztikai és motórikus képzetek társulásának is tekinthető” (5). Négy fajtáját állapítja meg, amelyek különböző fokozatait képviselik, és hol tiszta, hol pedig átmeneti típusokban jelentkeznek. A szónak csak a hangalakját átalakító két kezdetlegesebb fajtája közül az egyik a szó végét magyarosítja csupán (o. *muscatello* > m. *muskotály*), a másik pedig a szó egészét (n. *Ladung* > m. *lóden*). A hangalakkal együtt a szó jelentését is módosító másik két fajtája már az ún. valódi népetimológia típusát képviseli. Közülük a gyakoribb esetében „a szó változott alakjában olyan jelentést nyer, amely az elsővel semmi összefüggésben sincs”, mint például n. *spencer* > m. *páncél*, a ritkábbik esetében pedig „az új szó azonos, vagy rokonértelmű az előbbivel” (6). Az utóbbit megokoló népetimológiának nevezi, és mint tudatos, a megnevezett fogalmat is szem előtt tartó névváltoztatást a népetimológia legtökéletesebb fajtájaként fejt ki.

A népetimológia alapvető okaira reflektálva az idegen és az elavult szavak értelmetlenségét emeli ki mindenekelőtt, de utal rá, hogy más tényezők is közrejátszhatnak a kiváltásában. Részletezi a szó hangalakját módosító típusát, amely pozíciója szerint lehet szókezdeti, szövégi és szóközépi változás, ugyanakkor megnyilvánulhat fonéma- vagy lexémaváltozásban egyaránt. A népetimológia széles hatókörét hangsúlyozva kiemeli azt, hogy „igazi melegágya” a népnyelv, ahol szójátékok, gúnyos jelentésváltozások, helynévmagyarázatok, tréfás fordítások, találós kérdések stb. alapját is képezi, de a szépirodalomban is jelen van.

A helynévmagyarázatokkal részletesebben is foglalkozik, ugyanis „alig van az országnak vidéke, de sőt városa is alig van, amelyikhez egy nevéből kiinduló monda ne fűződne” (1906: 22). A naív helynévmagyarázat sajátos „szómagyarázás”, amely eltér a népetimológia előbbieken bemutatott fajtáitól. Többnyire a régi múltban gyökerező helységnevek szófejtései képviselik, amelyek vagy okfejtéssel próbálják feltárni a névadás motivációját, a település neve, eredete és története közötti összefüggéseket, vagy képzettársítással értelmezik a helységnevet. Rendszerint a múltba nyúlnak vissza, a nép történeti tudatának bizonyítékaként, mint többek között a *Vérteshegy* mondája is, amely „állítólag onnan kapta a nevét, hogy a menekülő kunok ott hányták el vértjeiket” (i. h.).

NÁDAIT követően különböző nyelvtudományi ágazatok részvizsgálatai próbálták feltárni a népetimológia arculatának egy-egy szegmentumát, definiálását

és tipologizálását egyaránt megnehezítő belső összetettségét (BEKE 1960, BENKŐ 1988, GREGOR 1976, HADROVICS 1992, KÁLMÁN 1976, KÁROLY 1970, KOVALOVSKY 1967, B. LŐRINCZY 1974, PENAVIN 1974 stb.), de népetimológias szavaink rendszeres összegyűjtése hiányában önálló, elvi feldolgozása, monografikus leírása még mindig várat magára. „Pedig aligha vitatható, hogy egy részletekbe menő szintézis nagyban gazdagítaná a magyar nyelvészeti kutatásokat, és elősegítené a sok buktatót rejtő szófejtési munkálatokat” (GREGOR 1976: 101).

Melyek a népetimológia eddigiek során feltárt általános sajátosságai?

A népetimológia korábbiakban feltárt legfontosabb általános sajátosságaként mindenekelőtt lényegi jegyét, nyelvi változás mivoltát kell kiemelnünk, amelyet SAUSSURE különleges feltételek között működő újításként interpretál, amely „nem érthető formáknak ismert formák segítségével való értelmezése” (1967: 209) három változatban: 1. a szóalak jelentésének, 2. a szóalak jelentésének és alakjának, 3. a szóalak egyik szóelemének a módosításával.

A nyelvtörténet fejt ki valójában a népetimológia nyelvi változás jellegét, *népetimológias* vagy *naív etimológias változás*-nak is nevezve, lényegét újabban a következőkben összegezve: „a beszélők a számukra szokatlan, idegen, nem elemezhető szóalakokat úgy »értelmesítik«, hogy tőlük ismert, használt, érthető alakokat léptetnek a helyükbe. E változásba azonban a jelentés is belejátszik, mivel a felváltó alaknak magától értetődően valamilyen szemantikai kapcsolatban kell lennie a felváltottal. Vagyis a szó hangalakja »értelmesedik« a jelentéskörébe tartozó »értelmes« szavak segítségével”, amint arra az oszm. *paydas* 'társ' > m. *pajtás* > *bajtárs* példája is utal (BENKŐ 1988: 164).

A definíció értelmében tehát a népetimológia egyértelműen nyelvi változás. Pontosabban előzmény és következmény viszonylatában megragadható, főként szóképzéssel formai és/vagy tartalmi változás, amely rendszerint idegen nyelvekből kölcsönzött szavakat alakít át főként összetett, de képzős szavakká is. Egymaga felmutatja a formai és tartalmi változások szövevényes tipológiáját, amely azon a tényen alapul, amelyet BENKŐ LORÁND a következőkben összegez: „bár a nyelvi változások közt kétségkívül sok olyan van, hogy a nyelvi rendszer adott helyén, meghatározott viszonylatokban vagy csak az alak, vagy csak a funkció módosul, se szeri, se száma azoknak az eseteknek, amikor a kétféle változástípus a legszorosabban együttjár” (1988: 40). Bonyolult okrendszerben kauzális és teleologikus okok egyaránt jelen vannak. Létrehozója a rendszerképző, amely leggyakoribb megjelenési formájával, az analógiával „a szabálytalan nyelvi helyzeteket, a nyelvi részrendszerekből, jelenségcsoportokból »kilógó« eseteket, kivételeket úgy törekszik kiküszöbölni, hogy a kérdéses rendszerrészlegekben gyakoribb, általánosabb megoldások mintájára alakítja azokat, kiegyenlítve, leegyszerűsítve a nyelvi megoldásokat” (153). Az analógia kiegyenlítő hatásában természetesen ott rejlik a nyelvi gazdaságosságra való

törekvés is, ugyanakkor a célszerűség irányába is mutat, hisz „az ilyen nyelvi változás sohasem a komplikálódás, hanem az egyszerűsödés felé viszi a nyelvi rendszert, megkönnyítve ezzel használatát” (175).

A TNyt. az alaki és funkcionális szempontból egyaránt sajátos ómagyar kori népetimológiás összetett szavak kapcsán foglalkozik a népetimológia jelenségével. Alaki szempontból előzményeikhez való viszonyuk szerint elkülönülő két csoportjuk alapján két típusát mutatja ki állományukból. A *mérföld* (< JókK. *mely feldett*) szavunkkal is igazolható ritkábbik típusában (az úgynevezett *egyszerű népetimológiá*-ban) „a beszélők valamely összetett szó idegennek (ismertlennek) érzett tagját helyettesítették be — hasonló hangzású — ismert anyanyelvi szóval” (881). A gyakoribbnak bizonyuló másik típusa (az ún. *felbontó* vagy *tagoló népetimológia*) esetében azonban „a beszélők egyes idegen szavakat (helyesen vagy tévesen) morfológiailag felbonthatónak érezték” (i. h.), és magyar lexémával helyettesítették alaptagjukat: JókK. *Cymterem* (< lat. *coemeterium* 'temető, nyughely') vagy mindkét tagjukat. Az utóbbi esetre többek között a szlk. *samosztrél* 'számszeríj' szavunkat idézhetjük (< 1590: *Szemszer iias* vitez < 1418–1422: *samsereit*: *keys*: *arcus*).

A népetimológiás összetett szavak funkcionális jellemzői kapcsán hangsúlyozza, hogy szintagmatikai viselkedésük alaptagjuk szófajiságától függ, jelentésük pedig eltér alkotóelemeik jelentésösszegétől. Elkülönülnek közöttük fogalomkört jelölő, informatív jellegű (*cserebogár*), ugyanakkor szemantikailag motívátlan, önkényes népetimológiás összetételek egyaránt (*cinterem*).

KÁROLY SÁNDOR a jelkapcsolatok jelentésváltozásainak típusai kapcsán tárgyalja a népetimológiát, amely két változástípust is képvisel. Az analitikus és a semleges fejlődési irány egy-egy típusát testesíti meg (1970: 256–60): az előbbi esetében megváltoztatja a morfémák mennyiségét, és alaki differenciálódást is előidéz: $A > B + C$ (*tuberosa > tubarózsa*), az utóbbi esetében pedig nem változtat a morfémák mennyiségén, csak átértékeli azok egyikét vagy mindkettőjét: $A + B > C + D$ (*mél föld > mér + föld*). HADROVICS LÁSZLÓ a tágabb értelemben vett homonímia körébe sorolja a főként ismeretlen eredetű szavakra, de a helynevekre is kiható népetimológiát, amelynek „lényege az, hogy az összecsengés alapján más szó jelentését magyarazzuk bele az illető szóba és ennek érdekében a szó hangalakját a vélt rokonhoz igazítjuk” (1992: 80). Az így létrejött új szóalaknak be kell illeszkednie új szemantikai környezetébe is: *poroszló > perosztó*, *Szőlő-mál > Szulimán* stb.

A leíró nyelvészet a népetimológia szóalkotási mód jellegét emeli ki. A szórányos, nyelvtani szabályokhoz igazából nem köthető, de több-kevesebb nyelvtani jelleggel azért rendelkező ritkább szóalkotási módok közé sorolja, de hangsúlyozza, hogy úgy magyarosítja alaki hasonlóságon alapuló téves képzettársításból kifolyólag az etimológiailag elszigetelt szavakat, közöttük is főként az idegen szavakat, vagy azok egy részét, de egyes tulajdonneveket is, hogy „szinte

mindig csak szóalak-változtatást hoz létre, nem új szót (...) az ismeretlen elemekből álló szótestet (vagy egy részét) a beszélő alakilag hasonló, de ismertebb szóval (szóelemmel) cseréli föl. Az új elem jelentése kisebb-nagyobb mértékben kapcsolatban szokott lenni az eredeti szóéval, bár nem szükségszerűen” (MMNyR. I, 465). Reflektál összetettségére, belső típusaira, de azok közül csak a szó teljes vagy részleges hangalakját és jelentését is átalakító típusát emeli ki szóalkotási módként (pl. n. *mîle* 'mér föld' > *mil(y)* + *föld* ~ *mél(y) föld* > *mér föld*).

A nyelv művelés a ritkább szóalkotási módokon belül a meglévő szókinccsen alapuló és a szó hangalakját módosító szóalkotásfajtaként tárgyalja a népetimológiát, amelynek elkülöníti egy szűk és egy tág értelemben vett típusát. Az előbbivel foglalkozik részletesebben, szóértelmesítésnek is nevezve, amely tőszavakat összetett vagy képzett szavakká alakít át, de összetételeket vagy összetételi tagokat is megváltoztathat: *marcifánk*, *kárókatona*, *utca* stb. Az utóbbira azonban — mint játékos, tudatos népetimológiára — csak felhívja a figyelmet: *mate-matikus* > *matyimókus* stb. (lásd NyKk.).

A leíró magyar grammatika legutóbb szóértelmesítésként tárgyalja a népetimológiát, és mint nem igazán morfológiai természetű jelenséget a morfológia és a szótan határsávjára utalja, figyelmeztetve igen ritka jellegére, háttérbe szorulására, amellyel párhuzamosan egyre gyakoribbá válik a szándékos szóferdítés (pl. *majonéz* > *majomész*), amelynek „gyakran az a célja, hogy ha torzítva is, de magyarul nevezzen valamit, amire nincs magyar kifejezés” (MGr. 343).

A népetimológia általános sajátosságaként említhető még összetettségére utaló belső tipológiája is, amelyet az előbbiek értelmében SAUSSURE is jelzett, de NÁDAI nyomán a magyar történeti és leíró nyelvészeti kutatások is utaltak rá. Részletező bemutatására azonban KOVALOVSKY MIKLÓS és KÁLMÁN BÉLA, valamint PENAVIN OLGA említett tanulmányai tettek kísérletet, több szempont alapján is rendszerezve a népetimológiás szavak típusainak sokaságát, illetve a népetimológiás jelenségeket.

KOVALOVSKY újabban gyűjtött népetimológiák gazdag adatanyaga alapján igyekszik „a jelenség létrejöttére és mechanizmusára is rávilágító rendszerezést kialakítani és néhány elvi tanulságot levonni” (1967: 245) annak bizonyítására, hogy a nyelvösztön működésén és az analógián alapuló népetimológia élő szóalkító tevékenység a korábbi szakirodalom véleményével ellentétben, amely csőkevényes, elhaló jelenségként értékelte. Csatlakozik a népetimológia-kutatásoknak ahhoz az álláspontjához, amely szerint a népetimológia rendszerezése sajátos fogalmi jegyei következtében éppen olyan nehéz feladat, mint egyébként a meghatározása is, amelyet a maga rendjén a következőkben összegez: „összetett nyelvi folyamat: a szó hangképének — néha írásképeinek — ösztönös vagy önkényes megváltoztatása együtt jár a hangzásbeli hasonlóság vagy egyezés véletlenén alapuló, logikátlan és rejtett, rendszerint részleges jelentésátvitellel, helyesebben: jelentésbevitellel” (246). Ennek ellenére megpróbálkozik a sok esetben

egymásba olvadó típusok szétválasztásával, feltárásával annak érdekében, hogy „megvilágíthassuk e jelenség újabb alakulását, irányváltozását és típuseltolódásait” (i. h.). A népetimológia keletkezését meghatározó beszédfiziológiai, fonetikai tényezők, alaktani asszociációk és a megváltozott hangalakhoz kapcsolódó képzetek aránya, szerepe alapján különböző típusokat állapít meg, amelyeket hat szempont szerint rendszerez: lélektani szempont, a szó alakításának módja és mértéke, az eredeti szó jellege és népetimológiás átalakításának eredménye közti viszony, használati kör, elterjedtség, az eredeti szó nyelvtani jellege és fogalmi kör szerint.

A népetimológia ily módon kirajzolódó sajátos belső tipológiájának lélektani szemponton alapuló részlege két jellegzetes típust foglal magában: a tulajdonképpeni, hagyományos értelemben vett népetimológiát: *bennfentes* > *bennfektes*, amely „öszönös folyamat eredménye: a nyelvérzék »értelmessé« alakítja az üresnek, érthetetlennek érzett szót” (i. h.), valamint a látszólagos vagy ál-népetimológiát, amely tudatos, ugyanis az ismert szó átalakításának a forrása nem a tájékozatlanság, hanem a humorérzék a tréfa, a szójáték, a szépítés céljából: *biológia* > *bigyológia*.

A népetimológia a szó átalakításának módja és mértéke szerint lehet részleges változtatás, amely hangtani-alaktani (*szilváni* > *szilványi*), tisztán alaktani, szerkezeti jellegű (*originál* > *originált*) változásokat eredményez, de az eredeti szó valamelyik részét önálló, „értelmes” szóvá vagy szóelemmé is átalakíthatja (n. *Durchdefekt* > m. *durrdéfekt*), de ugyanakkor lehet a teljes szóalak „értelmessítése” is egyszerű vagy képzett szóval (*kantalup* > *kandalló*), összetett szóval, a hangalakjában módosult eredeti szóalak mesterséges vagy téves tagolásával (*ananász* > *Anna-nász*, *majonéz* > *majomméz*), az íráskép „értelmessé” tételével vagy „magyarosításá”-val (*elodázni* > *elódázni*), kontaminációval (*esze ágában sincs* + *álmában se jut eszébe* > *esze álmában sincs*), valamint jelentésátsugárzással (*ildomos* – *illedelmes*).

A népetimológiás szó előzményének jellege, azaz eredete és annak következményéhez való viszonya alapján megkülönböztet idegen szót magyar (*Delikát* > *Telikád*), illetve idegen szóval helyettesítő (*rezsim* > *rezsi*), valamint régi, ritka, szokatlan, homályos szerkezetű magyar szót egyes elemei átalakításával, kicserélésével értelmesítő (*ideiglenes* > *ideglenes*) és magyar szót idegen szóval felcserélő népetimológiát (*guta* > *gutman*).

Véleménye szerint használati kör alapján elkülöníthető a társadalmi érvényű és az egyéni, alkalmi népetimológia. Az előbbi belső nyelvváltozatok szerint tovább tagolódik köznyelvi (*szódabikarbónát* > *szódabika*), népnyelvi, nyelvjárási (*valorizál* > *valodizál*) és rétegnyelvi, csoportnyelvi, szaknyelvi népetimológia típusaira (*szervusz* > *szász*). A két utolsó szempont, azaz az eredeti szó nyelvtani jellege és a fogalmi köri hovatartozás szerint felállított típusokat csak vázlatosan, sematikusán mutatja be. Eszerint a népetimológiának az előzményszava

nyelvtani jellege, illetve szerkezete szerint lehet közszó és tulajdonnév, illetve egyszerű, képzett vagy ragozott, ugyanakkor összetett szó, de ritkábban szórövidítés és mozaikszó is. A következményének szófaja pedig leginkább főnév, de ige, melléknév és egyéb szófajú szó is megjelenhet. Azok szerint a „tárgycsoportok” szerint elkülönülő típusai pedig, amelyekben a népetimológia gyakori, előfordulnak tulajdonnevek, anyag-, növény- és állatnevek, szakterminusok és műszavak.

KOVALOVSKY ÚJONNAN feltárt adatanyagon alapuló rendszerezési kísérletével bebizonyította azt, hogy a népetimológia mint eredetileg népnyelvi jelenség a művelődési tényezők hatására valóban visszaszorult a népnyelvben, de a köznyelvben és a csoportnyelvekben nagyon eleven jelenség. Mindez nemcsak belső nyelvváltozatokon belüli mozgását jelzi, hanem szemléleti alapjának módosulását is, hisz a népetimológia ösztönös típusát egyre inkább a tudatos váltja fel. A népetimológia „ma inkább a célzatosság nélküli, »öncélú« humor és tréfa kifejezője, minden bántó él és szándék nélkül. Ez nyilván összefügg társadalmi szemléletünk átalakulásával s a népetimológiának a nyelvvrétegek közti arányeltolódásával” (249).

A népetimológiával kapcsolatosan kifejtett egyéni nyelvművelő nézete szerint „a nyelvi műveltség fejlesztésével és terjesztésével — főként az egyszerű emberek közt — és a nyelvi tudat megalapozásával kell az iskolának és a nyelvművelésnek lehetőleg megakadályozni újabb igazi népetimológiák keletkezését és meggyökerezését” (i. h.). Álláspontját legfeljebb a köznyelvi és a szaknyelvi népetimológia kapcsán fogadhatjuk el, de csak bizonyos fenntartásokkal, hisz a népetimológia nagyon összetett, sajátos univerzális nyelvi jelenség, változási szabály, amelyet kizárólag nyelvművelő szempontok alapján nem lehet önkényesen számítani a nyelvből. Egyébként a NyKk. sem fogalmaz meg értékítéleteket vele kapcsolatban.

KÁLMÁN BÉLA a népetimológiának egy egyszerűbb tipológiáját mutatja be. A főként az idegen szavakat, archaizmusokat és tulajdonneveket érintő bonyolult nyelvjárási, rétegnyelvi és köznyelvi jelenség szóanyaga vizsgálatai nyomán a következő öt típusát állítja fel: 1. alaktani változások (*sármány*), 2. egyetlen szó értelmesítése (*dúskál*), 3. egyszerű szóból összetett szó (*hárfa*), 4. összetett szó egyik tagja módosul, 5. hasonló alakú szavak jelentésének hatására a szó jelentésváltozáson vagy módosuláson megy át (*cinterem*) (1976: 167–9).

PENAVIN OLGA jugoszláviai magyar nyelvjárások népetimológiás szavainak alaktani szempontú rendszerezése során három nagyobb népetimológiás szócsoportot különböztet meg (1974: 449–50). Egyikük a morfémák mennyiségét nem változtató csoport állandó (*recept* > *recet*) és változó morfológiai tagolású (*fenkő* > *fénykő*) alcsoportjaival, másikuk a morfémák mennyiségét változtató csoport állandó, de agglutinációs bővüléssel (*inspektor* > *kinspektus*), valamint változó morfológiai tagolódású (*rekreacioni centar* > *rekerice*) alcsoportokkal, harmadikuk pedig a morfémahelyettesítéses csoport (*autóbusz* > *ónibusz*).

Az előbbieken bemutatott, hagyományos és újabb szempontokat is érvényesítő tipológiai kísérletek igyekeztek felszínre hozni és rendszerezni a népetimológia sokrétűségének megannyi összetevőjét, illetve ebből adódó megannyi típusát, de egyikük sem tudta végérvényesen megoldani egyértelmű, rendszerszerű tipologizálásának feladatát, így KOVALOVSKY véleménye szerint az továbbra is „egy nagyarányú anyaggyűjtésen alapuló rendszerező és elemző tanulmány feladata” maradt (1967: 249).

A népetimológiának a névtudomány szempontjából is különösen fontos általános sajátosságaként emelhető még ki a szóképzlet szófaji csoportjai közötti megoszlása is. Ezek közül különösen a főnévi csoportra jellemző, és KÁLMÁN BÉLA szerint szabályszerűségei „a tulajdonnevekben ugyanúgy jelentkeznek, mint a köznevekben” (1976: 165). A főnevek mellett azonban természetesen még jelen van szórványosan a melléknév és az ige csoportjában is.

2. A tulajdonnevekre is reflektáló társtudományokhoz hasonlóan az önelvű helynévtant is foglalkoztatja már kezdetei óta a népetimológia jelensége, illetve annak helynévrendszertani megnyilvánulásai, helye és szerepe (lásd ehhez BENKŐ 1947, LŐRINCZE 1947, KÁLMÁN 1976, 1989, RÓNAI 1982, HOFFMANN 1993/2007, 1999, KÁLNÁSI 1996, KISS L. 1995, BÍRÓ 2002 stb.). A névélettani vizsgálatok mellett a névváltozás-vizsgálatokat is szorgalmazó LŐRINCZE LAJOS a névváltozások kapcsán utal a népetimológiára (*Pósharaszt* > *Pótharaszt*), körül is írva azt mint olyan sajátos változási módot, „amikor a név bizonyos hangalakai hasonlóság alapján új etimológiai csoportba kerül (...). Oka az, hogy a táj és ember közti egykori kapocs, valamelyiknek a változásával meglazul vagy teljesen megszűnik (...). A nevek így konzerváló erő híján elvesztik eredeti funkciójukat, ekkor érvényesülhet egy másik — névalkotás szempontjából pillanatnyilag virulensebb — név és tárgy hatása, amely a maga körébe vonja a jellegét veszett szót.” (1947: 27).

BENKŐ LORÁND egy erdélyi kistáj, a Nyárádmente népnyelvi mikrotoponímiai anyagában vizsgálta a népetimológia jelenségét a tájegységen feltárt meglepően nagyszámú alakulata alapján, fejlődéstörténeti rendszerezésében másodlagos alakulatú, azaz „születésük óta valamilyen alaki vagy jelentésbeli változáson” átment nevekként kategorizálva őket (1947: 43–7). A helynévi népetimológiás változást tágan értelmezve kétféle típusát is megkülönbözteti: 1. a jelentés- és hangalakváltozást egyaránt magában hordozót (pl. *Bab*-hely > *Pap*-hely), amelynek esetében az előzménynek nincs homonimája és 2. a jelentésváltozást (pl. *Mál*-oldal, ahol folyton *málik* a föld), amelynek esetében az előzménynek van homonimája.

A BENKŐ LORÁND-féle tág értelemben vett helynévi népetimológia is ösztönös vagy tréfás célzatú nyelvi jelenség, amely „az ismeretlen képzettartalmú hangalakot (...) új képzettartalommal igyekszik megtölteni, és ehhez a művelethez a birtokában levő szókincset hívja segítségül. A számára érthetetlen jelenté-

sű szót olyan etimológiai csoportba sorozza be, mely ahhoz hangalakban legközelebb áll. Az új szóhoz való kapcsolás így megadja az új képzettartalmat is. A népetimológias változáson keresztülment földrajzi név tehát mindig új jelentést és sok esetben új hangalakot kap” (1947: 43).

KÁLMÁN BÉLA egy helynévfajta, a helységnév népetimológias változásait követi nyomon (1967, lásd még 1989: 168–79). Vizsgálatai abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a helynevek külön figyelmet érdemlő népetimológias változásainak száma nagyobb lehet a köznevekéhez viszonyítva, „hiszen sok földrajzi nevünk már a magyarság meglepedése előtt keletkezett, idegen eredetű” (1967: 4). Tanulmányában betűrendben elrendezett településnevek népetimológias változásainak az értelmezésére, leírására vállalkozik, az analízis síkján is azt igazolva, hogy a földrajzi nevekben jelentésük elhomályosodása nyomán „gyakran mennek végbe szabálytalan, kivételes hangváltozások is. Nemesyszer előfordul, hogy a helységnév alapjául szolgáló földrajzi köznévről elavul, az összetétel értelmetlenné válik, és így nagyobb változás is végbemehet a szó hangtétében” (1967: 2): pl. *Berek-aszó* > *Berekszó*.

KISS LAJOS a népetimológiát a földrajzi nevek nyelvi fejlődésének egyik tendenciájaként értelmezi, amely a földrajzi nevek is az etimológiailag elszigetelt, főként idegen eredetű köznevekhez hasonlóan alakítja át érthető szavá vagy érthető szóhoz hasonlóvá: *Hidegséd* > *Hidegség*. Külön hangsúlyozza, hogy a jelenségnek „az analógia a sarkpontja” (1995: 22).

KÁLNÁSI ÁRPÁD szatmári helynévvizsgálatai során sajátos szempontok alapján foglalkozik a népetimológia jelenségével. A dinamikus szinkronia névéletteni típusainak és kronológiai rétegeinek a szembesítése során a népetimológiát mint a szinkron helynévanyag kronológiai rétegződését is jelző jelenséget taglalja. Pontosabban a határrésznevek állományából mutatja ki, és KOVALOVSKY nyomán foglalkozik a szűk és tág értelemben vett népetimológiával, azaz a valódi népetimológiával (*Tarmászó* < *Torma* + *aszó*) és a naív névfajtséggel (a süppedékes talajú *Süllyedés* névadó motívuma: „az úrnapiján itt szántó béres elsüllyedt ökreivel együtt”) egyaránt. Együttes tárgyalásukat azzal indokolja, hogy „mindkét típus végső soron a táj és ember, illetve a névadó és elnevező kapcsolatának meglazulására vezethető vissza” (1996: 89).

A nyelvtudomány, illetve a helynévtan által az eddigiek során több vonatkozásában is feltárt népetimológia a helynévadás HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott modellelméletében is helyet kap mint jellegzetes modellszerkezeti összetevő, pontosabban mint kizárólag a helyneveket érintő keletkezéstörténeti kategória, névközlési szabály (1993/2007: 158–60). Modellszerkezeti összetevőként sajátos modellelméleti szintézisben mutatja fel a népetimológia korábbiakban feltárt alapösszetevőit, sajátosságait. Jelen van a névhasználat síkja szerint elkülöníthető népi, közösségi és a hivatalos nevek körében egyaránt. Az utóbbiak

esetében írnyi etimológiának is nevezhető, mivel a térképek, teleknyilvántartások jellegzetes névhasználatának a változása.

A népetimológia a helynévadási modell keletkezéstörténei kategóriájaként a szerkezeti változások egyike, amelyek során „a tulajdonnévi jelentés magvának, a denotatív jelentésnek a változatlansága mellett a helynév alakját érintő változás megy végbe” (HOFFMAN 1993/2007: 137). A helynevek ugyanis „alak és jelentés egységeként funkcionálnak, s ha ezek közül az egyik összetevő (...) változik, akkor ezáltal új helynév keletkezik” (i. h.). Így a jelentésbeli névalkotás fordított folyamatként is értelmezhető, amely denotatív jelentésében alakítja át a helynevet.

A népetimológiás szerkezeti változás elsősorban a J. SOLTÉSZ-i értelemben vett jelneveket és kombinált neveket érinti, azaz a kulturális-társadalmi, illetve nyelvi meghatározottságú helynévrendszer azon helyneveit, amelyek lexikális-morfológiai, illetve funkcionális-szemantikai szerkezete idővel megváltozott. Az előbbi döntő módon különböző nyelvi hatások, az utóbbi pedig elsősorban kulturális-társadalmi változások következtében módosult egészen a deetimologizálódásig, illetve a deszemantizációig (HOFFMANN 1996: 123). E névtípusok lexikális-morfológiai szerkezetének névelemei egyáltalán nem rendelkeznek etimológiai jelentéssel, vagy csak bizonyos névelemekhez fűződik etimológiai jelentés. Következésképpen névelemeik mindegyike vagy egy része értelmezhetetlen, illetve többféleképpen értelmezhető, következésképpen a nekik megfelelő névrészfunkciók is, mert az illető helynevek névátvétellel kerültek be a magyar névrendszerbe (*Cserna-lapos* > *Cérna-lapos*), vagy ha magyar eredetűek, akkor névelemeik elavultak időközben (*Borsos-vápa* > *Borsospápa*). A nyelvi változások olyan teleologikus okaiból kiindulva, mint a népi humor, tréfa, nyelvi játék, a népetimológia etimológiai jelentéssel rendelkező szóneveket is átalakíthat nemegyszer hangtani, alaktani vagy éppen stilisztikai vetületű változásként, módosítva azok azonosítható névelemszerkezetét is (*Szél-mező* > *Szj-mező*, *Egres-tók* > *Egrestok*, *Tetőfészek* > *Tetőfészek*).

A népetimológiás szerkezeti változás a helynévszerkezet lexikális-morfológiai és funkcionális-szemantikai síkját egyaránt érintő változástípus, amelyet HOFFMANN elsősorban a helynév alakszerkezeti átalakulásaként határoz meg, amely voltaképpen ugyanazon az okrendszeren alapul, mint általában minden népetimológiás változás: „a helynév — elveszítvén etimológiai áttetszőségét, közszói vonatkozhatóságát — motiválatlanná válik, s a beszélők újfajta motívációt kívánnak számára teremteni” (1993/2007: 158–9).

A helynevek népetimológiás szerkezeti változása a lexikális-morfológiai szerkezet azonosíthatatlan névelemeit a nyelvi elemkészlet analóg lexémaival, morfémaival újraértelmező alakszerkezeti rekonstrukció, de az általa létrejött új névelemszerkezet új névelemei etimológiai jelentésüknek köszönhetően új motívációt is teremthetnek a névelemszerkezetükkel párhuzamosan funkcionális-sze-

mantikai szerkezetükben is elhomályosult nevek számára. Ez az új motiváció azonban új névrészfunkcióként rendszerint nem tud beilleszkedni a névrészfunkciók rendszerébe. A népetimológiával tehát „a név közszoói jelentésvonatköztathatósága megteremtődik ugyan, névszerkezetileg azonban általában nem illeszkednek be e nevek a jellegzetes névtípusok közé, azaz e tekintetben valójában többnyire továbbra is motiválatlanok maradnak” (HOFFMANN 1993/2007: 159). Hasonló eredménnyel jár a szónevek népetimológiás szerkezeti változása is, amikor „a viszonylag gyakori névmodellt képviselő név egyre ritkább s természetesen a denotátummal motivációs kapcsolatban nem lévő névtípusba kerülhet át” (i. h.).

Tekintettel arra, hogy a népetimológiás helynevek morfémanyi és nem szabályos, rendszerszerű fonémányi eltéréseket egyaránt felmutató alaki változásai együttjárnak a denotatív jelentést kiegészítő további tulajdonnévi jelentésszerkezeti összetevők, így az etimológiai jelentés, a motiváció, az információtartalom változásával is, a népetimológia jellegzetes köztes helyzetű változás, „névszerkezeti kihatása mind a lexikális, mind a funkcionális-szemantikai szerkezet szintjén jelentkezik” (1993/2007: 139). Következésképpen körülhatárolásában, mint egyébként rendszerint minden szerkezeti változás tipizálásában, a változásnak nemcsak a formális vonatkozásaira kell figyelembe venni, hanem a tartalmi vetületeit, motiváló hatásait is.

A népetimológiás szerkezeti változás szinonim viszonyban levő variánsokat eredményez a szinkroniában. Az így keletkezett szinonimák archaizmus jellegű tagjai a változás előzményei diakrón szempontból, a neologizmus jellegűek pedig a következményei, és a szinkronia dinamizmusát bizonyítják, rávilágítva a helynévrendszer történeti folyamataira is. Idővel a szinonim variánsok egyike háttérbe is szoríthatja a másikat. Ebben az esetben nehézségekbe ütközhet a népetimológiás szerkezeti változás sajátosságainak megállapítása, irányának kijelölése, de a változás folyamatosságát igazoló megfelelő mennyiségű történeti adat segítségével felszámolhatjuk azokat. Egyébként a szinkronia és a dikarónia népetimológiás változásainak vizsgálatát nemegyszer a változások ellentétes hatóerejű tendenciái is megnehezítik, amelyek „egy időben vannak jelen minden helynévrendszerben, egymás kölcsönhatásaitól át- meg átszöve jelentkezik, párhuzamos szerkezeti átalakulások sorát létrehozva” (i. h.).

HOFFMANN ISTVÁN a helynévadás modelljét normaelméleti szempontból tovább részletező újabb tanulmányában a népetimológia szemantikai vetületeit is kiemeli (1999). Modellszerkezeti komponens jellegén túlmenően a helynévadási norma egyik változási szabályaként interpretálja, amelynek a korábban megadott definícióját pontosítja: „A helynevek változásának szabályai (...) a denotatív jelentést változatlanul hagyják, működésük a helynevek alaki szerkezetét és/vagy jelentésének más rétegét érintik” (214). A szerkezeti változások rendszerezése és továbbrészletezése nyomán felállított szintaktikai, morfológiai és szemantikai

változástípusok közül az utóbbiak altípusaként kategorizálja a deszemantizációval és az újabban felvett transzszemantizációval együtt. Hagyományos megnevezése helyett a lényegét pontosabban tükröző *reszemantizáció* terminust ajánlja, és hangsúlyozza, hogy szemantikai szerkezeti változástípusként a helynevek nyelvi szempontból egyik legösszetettebb, legnehezebben elemezhető változástípusa, hisz összetett jelenséggént többféle egymással kölcsönhatásban levő változási folyamatot is magába ötvöz, amelyek kihatnak a helynévi modellszerkezet minden síkjára, szövevényes szemantikai-szintaktikai és/vagy morfológiai változásokat idézve elő. Következésképpen a bemutatása a névelméleti leírás legnehezebb feladatai közé tartozik.

BÍRÓ FERENC Körösladány helynévrendszerének népetimológiás változásait már reszemantizációs módosulásokként veszi számba, amelyek főként elsődleges tulajdonnevet tartalmazó helyneveket érintenek, megvalósulásukban pedig a hangalaki asszociációknak van fontos szerepük, amint azt a *Tütös-ér > Tüdös-ér* helynévváltozás is igazolja (2002: 202).

A népetimológiás változás a helynevek nyelvi elemzésének keletkezéstörténeti síkján tárható fel a funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai síkok meghatározottságában. Mint minden szerkezeti változás elsősorban történeti adatok segítségével követhető nyomon, de a dinamikus szinkronia szinonimái alapján kikövetkeztethető esetei segítségével is feltárható.

3. A szerkezeti változásként értelmezett népetimológia a mai élő csiki helynévallományak is érdekes, sajátos keletkezéstörténeti kategóriája, névalkotási szabálya, amelyet az alábbiakban öt település mikrotoponímiai anyagában vizsgálunk. A települések lefedik a csíki nyelvjárásterület egészét, az alcsíki tájszólástartípus Csikcsekefalva (Cs) és Csíkszentsimon (S), a felcsíkit pedig Csíkszentmihály (M), Csobotfalva (Cso) és Karcfalva (K) képviseli. 1990 és 2004 között gyűjtöttem össze helynévanyagukat, amelynek egy részét publikáltam is (CSOMORTÁNI 1997: 89–99, 2004, 2005, 2006: 127–30, 2007: 133–4).

Tekintettel arra, hogy „a szerkezeti változással alakult helynevek átalakulásának jellegzetességeit biztonsággal csak történeti adataik nagy előfordulási gyakorisága esetén állapíthatjuk meg” (HOFFMANN 1993/2007: 139), a vizsgált mai élő helynévanyag népetimológiás szerkezeti változásról tanúskodó neveit igyekeztem történeti adatokkal is kiegészíteni, felhasználva SZABÓ T. ATTILA csíki történeti helynévgyűjtésének ide vonatkozó adatait, amelyeket egyrészt adattári (SZABÓ T. 2006), másrészt szótári (SzT.) feldolgozások közlik. Ezek mellett azonban még felhasználtam más források ide vonatkozó névadatait is (PESTY, T., VITOS 2002). Néhány esetben pedig a mai szinkrón névváltozatok is segítettek a népetimológiás szerkezeti változások leírásában.

A vizsgált települések 2 662 névből álló mai élő helynévallományában mindössze 14 név tanúskodik népetimológiás szerkezeti változásról (0,52%). Előfordulási arányuk nemcsak az össznévanyag síkján alacsony, hanem annak telepü-

lésenkénti rétegeiben is. Így Csobotfalva 306 nevet tartalmazó állományában 1,3% (*Bál-mező, Bolondok oldala, Hijászój, Kánásor*), a 446 névből álló csikcsekefalvi anyagban 0,67% (*Orsováj, Szamos, Voltárok*), a 754 nevet számláló csíkszentsimoni névrendszerben 0,66% (*Bér-szék, Hidegség, Hosszú-aratás, Kerek-aratás, Köves palack, Ó-fagyár*), ugyanakkor Karcfalva 498, illetve Csíkszentmihály 658 nevéből mindössze 0,2% (*Harcfalva*), illetve 0,15% (*Havas-patak*) a népetimológia gyakorisági mutatója. A szám adatok alapján a népetimológias szerkezeti változás egyértelműen ritka jelenség, ritka névalkotási szabály a vizsgált csíki névrendszerekben.

Ami a népetimológiának a névfajták közötti megoszlását illeti, arról elmondható, hogy jelen van majdnem minden névfajtában. Viszonylag nagyobb számban a víz- (S: *Bér-szék, Hidegség*, M: *Havas-patak*, Cs: *Voltárok*) és a domborzati nevek (Cso: *Bolondok oldala, Hijászój, Kánásor*, Cs: *Orsováj*) körében jelentkeznek, míg a lakott területi nevek között ritkább (K: *Harcfalva*, S: *Köves palack*), építménynévként pedig mindössze egyszer fordul elő (S: *Ó-fagyár*).

A mai szinkrón névanyagban a népetimológias változások egy része a diakroniából érkezett következményként azonosítható: *Hidegség, Köves palack* (S), *Hijászój, Kánásor* (Cso), *Orsováj* (Cs), a másik része pedig a mai dinamikus szinkronia változásait jelző szinonimapárok következmény jellegű tagjaként: *Avas-patak ~ Havas-patak* (M), *Belmező ~ Bélmező ~ Bál-mező* (Cso), *Bészek ~ Bér-szék* (S), *Holtárok ~ Voltárok* (Cs), *Karcfalva ~ Harcfalva* (K).

3.1. A víz nevek népetimológias szerkezeti változásairól az *Avas-patak ~ Havas-patak* (M), *Bészek ~ Bér-szék* (S), *Holtárok ~ Voltárok* (Cs) szinonimapárok és a *Hidegség* (S) név tanúskodnak. Az előbbieknél köszönhetően a dinamikus szinkronia változásaként érhető tetten a népetimológias szerkezeti változás, az utóbbi név esetében pedig a diakronia változásaként, amelynek következményeként örökítődött át a szinkroniába.

A szinonimapárok előzményei a helynevek történeti változásainak különböző fokozatait képviselik. Az *Avas-patak ~ Havas-patak* szinonima esetében az *Avas-patak* előzmény jellegű név S+F szemantikai szerkezetűtípust képvisel: F alaprésze vízfajtura utal a *patak* egyszerű vízrajzi köznévvvel, S bővítményrészi *avas* néveleme pedig a patak menti valamikori növényzetre. Az *avas* köznév kiavult szó a régió mai nyelvjárási szókészletében, amely gazdag jelentésszerkezettel adathozható a régiségből. A TESz. ugyanis 1. 'erdő', 2. 'tilos erdő', 3. 'korhadó növényzet', 4. 'elvadult nádas', 5. 'kopárosodó erdő', a SzT. 1. 'őserdő, rengeteg', 2. '?tilalmas rét', 3. '?füveskert' jelentésekkel, a FNESz. pedig 'makkoltatásra szolgáló erdő; nagy fákból álló, öreg erdő, rengeteg; tilalmas erdő' jelentésszerkezettel idézi (vö. *Avas*¹). A névelem névadáskori jelentésének azonosítása ma már szinte lehetetlen, a mindennapi névtudat számára a névnek ez a névrésze megnevező funkciójú szemantikai komponens. Következésképpen az M+F szemantikai szerkezetű *Avas/patak* pataknev bővítményrészi *avas* névele-

mét próbálta a népetimológia újraértelmezni a hasonló alakú *havas* 'hóval borított' képzett melléknévvvel, amely lexikális-morfológiai síkon valóban rekonstruálja a névelemszerkezetet, de funkcionális-szemantikai síkon már képtelen erre a feladatra, hisz a *havas* melléknév által jelzett pataksajátosság nonszensz való-ságalapjára nézve, ugyanis 'patak (1), amely hóval borított (2)' S+F funkcionális-szemantikai szerkezetű pataknévnek megfelelő patak nem létezik a valóságban.

A *Bészék* ~ *Bér-szék* szinonimapár *Bészék* előzményneve maga is deetimologizálódott név, amely M megnevező funkciójú egyrészes helynévként működik a mai névhasználatban. Lexikális-morfológiai és funkcionális-szemantikai szerke-zete egyaránt elhomályosult névalkotási szabályával együtt. Névszerkezeti mo-dellösszetevőire 18. századi adataiból sem tudunk visszakövetkeztetni, mivel azok megegyeznek a mai alakokkal: 1752: *Bészék*, 1755: *Beszék* (SZABÓ T. 2006: 51).

A népetimológiás szerkezeti változás névelemcsere során a hasonló hangala-kú *bér* köznévvvel értelmezte újra a deetimologizálódott *Bészék* *Bé-* első szótag-ját, névelemét, új motivációt is kölcsönözve az egyben kétrészesé is tagolt név-nek: *Bészék* > *Bér/szék*, amelynek *szék* alaprészi néveleme transzszemantizáció során a homonim *szék* 'székhely' (TESz.) köznévvvel értelmesítődött. A név adatközlők szerinti szemantikai szerkezte tehát: 'székhely, amelyet valamikor haszonbérbe adtak'. A népi helynévmagyarázat szerint ugyanis az első három székely kapitányság a csíkszentsimoni *Bészék* ~ *Bér-szék*, *Esztergáj-szék* és *Ko-tormányi-szék* nevű helyeken volt régen.

Amennyiben a név valóban kétrészes előzményre vezethető vissza, feltehető, hogy alaprészi néveleme a *szék* egyszerű földrajzi köznév, amelyet a FNESz. egyrészt m. N. 'időszakos vízállás, esőtlen nyarakon kiszáradó tó', másrészt m. R. 'cserjék, bokrok, fák szövevénye, gyeplő' jelentésű szóként értelmez. Deeti-mologizálódott bővítményrészi néveleme pedig a *bél* 'belső' képzetlen melléknév lehetett (TESz.), amelynek szóvégi *l* mássalhangzója szóhatáron, zárt szótagi helyzetben kiesett: *Bél-szék* > *Bészék*. Természetesen csak további történeti ada-tok segítségével igazolhatók megnyugtató módon e feltételezések.

A *Holtárok* ~ *Volt-árok* szinonimapár *Holtárok* előzménye a *holtárok* 'olyan árok, amelyekben nincs víz' összetett földrajzi köznévből (ÚMTsz.) jelentésha-sadással alakult helynév, amely értelmezhető helyfajtára utaló szemantikai szer-kezetű típusú egyrészes névként, de S+F típusú kétrészeseként is: 'árok (1), amely-ben nincs víz (2)'. Ezt az egyébként világos modellszerkezetű nevet a játékos, tréfás célzatú népetimológia *Volt-árok* névvé alakította át, *holtárok* néveleme *holt-* előtagját a hasonló hangalakú *volt* lexémával helyettesítve: *Holtárok* > *Volt-árok*. A névelemszerkezetében módosult *Volt-árok* név esetében már nem összetett földrajzi köznév áll a névelemszerkezet alapján, hanem a *volt* múlt ide-jű melléknévi igenév és az *árok* egyszerű földrajzi köznév: *volt* + *árok*. A név-

elemcsere a név funkcionális-szemantikai szerkezetére annyiban hatott ki, hogy fölerősítette annak kétrészes jellegét.

A csíkszentsimoni mai *Hidegség* határnév a FNESz. homonim településnévi etimológiája alapján ugyancsak reszemantizáció eredménye. Előzménye a kétrészes S+F szemantikai szerkettípusú *Hideg/séd* víznév lehetett, amelynek F alaprészi néveleme a *séd* 'kis patak, ér' (ÚMTsz.) vízfajtára utaló egyszerű vízrajzi köznév, valódi tájszó, S bővítményrészi *hideg* képzetlen mellékneve pedig hőmérsékletet felidéző névelem. Az alaprészi *séd* lexéma idővel kihalt a régió nyelvjárásából. A reszemantizáció pedig megpróbálta újratereíteni az alaprészi névelemében elhomályosult kétrészes névalakulatot, toldalékmorfémával, a *-ság/-ség* tájnévképző palatális változatával cserélve fel *séd* lexikális névelemét: *Hideg/séd* > *Hideg-ség*. A névelemcserével a név kétrészes funkcionális-szemantikai szerkezete is átalakult, egyrészes S szemantikai szerkezettípusú névvé vált, amelynek névelemszerkezete, névalkotásmódja azonban nem illeszkedik be egyértelműen a víznevek modellszerkezeti összetevőinek jól ismert tipológiai rendszerébe.

3.2. A népetimológiás szerkezeti változások **d o m b o r z a t i** nevek nagyrészt mind a diakroniából érkezett következmények a mai névállományokban, mint a csobotfalvi *Híjaszój* < 1755: *A Héjaszóban* (SZT. *hév, hé*), 1757: *A Híjaszó Patak mellett ... | A Héjaszóra menőben* (SZT. *aszó*), *Kánásor* < 1894: *Kánásorr* (VITOS 2002: 83), 1894: *Kánás orrsarka* (i. h.), 1894: *Kánás orrgödre* (83, 84), a csíkcsekefalvi *Orsováj* < 1641/1768: *az orsovát Gödre mellett* (SZABÓ T. 2006: 10), 1749: *orsovát Godre mellett* (i. h.). A csobotfalvi *Bolondok oldala* ~ *Bolondos*, valamint a csíkcsekefalvi *Szamos* ~ *Szomos* mai szinonim-párok esetében viszont előzményeikkel együtt működnek a szinkroniában.

A népetimológiás domborzati nevek előzményei mind olyan nevek, amelyek már előzetes névváltozásokról tanúskodnak. Így a *Bolondos*, *Orsovát*, *Szomos* egyrészes nevek névelemei archaizálódtak, és a névadási motiváció, a névalkotásmód is feledésbe merült, megfelelő történeti adatok hiányában egyikük kapcsán sem tudjuk azokat ma már egyértelműen azonosítani. A névalakulatok pillanatnyi helyzetükben névalkotásmódjukra nézve kétségtelenül többféleképpen elemezhető egyrészes nevek. Keletkezettek szerkezeti változással, ellipszissel, hisz feltételezhető *Bolondos-oldal*, *Orsovát-völgy*, *Szomos-oldal* előzményeik egyértelműen beilleszkednek az S+F szemantikai szerkezettípusú kétrészes nevek szerkezettípusába, ugyanakkor szerkezeti változásuk is szabályosan levezethető előzményeik alapján: *Bolondos-oldal* > *Bolondos*, *Orsovát-völgy* > *Orsovát*, *Szomos-oldal* > *Szomos*.

Elképzelhető azonban, hogy ezek a többféleképpen is elemezhető helynevek eredetükre nézve eleve egyrészes nevek voltak. Névelemeik ebben az esetben azonban különböző lexikális kategóriákba sorolhatók. A feltűnően meredek domboldalt jelölő *Bolondos* helynév néveleméről a jelölt helyfajta ma is szem-

beötlő tulajdonsága alapján feltehető, hogy a csiki nyelvjárás valamikori *bolondos* 'meredek domboldal' egyszerű földrajzi közneve, jelentés szerinti tájszava lehetett, hisz a középcsiki Csobotfalván kívül homonim *Bolondos* névalakulatai még felbukkannak a felcsiki Csíkszentdomokos (CSOMORTÁNI 1997: 129) és az alsócsiki Csíkszentgyörgy mai helynévállományában is (CSOMORTÁNI 1985: 71).

Az időközben jelentés szerinti archaizmussá vált *bolondos* lexéma földrajzi köznévi jellegét nemcsak névbeli funkciója és névföldrajzi elterjedtsége igazolhatja, hanem morfológiai alkata is, amelynek alapján egyértelműen beilleszkezik a melléknévi jelzőből tapadással keletkezett *-s* képzős egyszerű földrajzi köznevek csoportjába (*hátas, nyerges* stb.), azon belül is a képző nélküli földrajzi köznévi párral nem rendelkező *havas, szoros, erős, magas*-félék kisebbségi részlegébe, amelyek „olyan jelzős szerkezetekből rövidültek, amelyeknek a jelzett szava valamilyen térszinforma-név (*havas hegy...*) vagy akár a *hely, vidék* stb. főnév volt” (KÁROLY 1970: 303). Tapadásos földrajzi köznévként jelentésszerkezete magába sűríti az alapján álló *bolondos* 'meghökkenően v. bosszantóan furcsa, különös, meredek' + *domboldal* jelzős szerkezet mindkét tagjának jelentését. Az ÚMTsz. *bolondos* 'nagy méretű, két méternél szélesebb, kocsitakárnak, sátorlapnak stb. használt gyékénylap' főnévi adata is igazolója lehet földrajzi köznévi használatának.

Az *Orsovát* és a *Szomos* helynevek névelemei személynevekként adathozhatók a régiségből, így egyrészes nevekként azok metonimikus névátvitelével keletkezettek. A székely székek férfilakosairól 1614-ben Bethlen Gábor idejében készített kéziratos lustrák anyaga szerint az *Orsovát* kis megterheltségű családnévként fordul elő a régió korabeli személynévrendszerben (TAKÁCS 1983: 111). Az 1873-as telekkönyvi térkép által dűlőnévként feltüntetett *Szomos* néveleme szintén családnévi funkcióval adathozható, de csak a RMCsSz. anyagából. Mindkét név kihalt a települések személynévrendszeréből, fogalmi archaizmusokká váltak az idők folyamán.

A népetimológiás szerkezeti változás más és más módon alakította át ezeket a névelemeikben, funkciójukban, névalkotásmódjukban egyaránt elhomályosult domborzati neveket. A *Bolondos* egyrészes helynévből kétrészes S+F szemantikai szerkezetű kétrészes helynevet alkotott a helynévrendszer többségben levő azonos szerkezetű helynevei analógiájára: *Bolondos* > *Bolondok oldala*, amelynek 'oldal (1), amelynek használói bolondok (2)' funkcionális szerkezetét sajátos motivációt kölcsönző konnotációval is megerősíti: „bolondnak tartották azt, aki ezt a helyet megkaszálta”. Az analitikus irányú változásról, kiegészülésről, de névelemcseréről is tanúskodó következmény sem motivációjában, sem névelemszerkezetében nem szakad el teljes mértékben előzményétől, de modellszerkezetében átvett összetevői sajátos népetimológiás átrendeződést mutatnak.

Sajátos módon értelmesítette a népetimológia az egyrészes M szemantikai szerkezetű típusú egyre ritkább használatú *Szomos* nevet is. A Tisza *Szamos* mellékfolyójának hasonló hangalakú, szlávoktól átvett ősi nevével (FNESz.) helyettesítette fogalmi archaizmus jellegű névelemét: *Szomos* > *Szamos*. Ezzel a névelemcserével azonban csak a név lexikális szerkezete módosult, de funkcionális-szemantikai szerkezete továbbra is azonosíthatatlan maradt, sőt bizonytalanra vált.

A megnevező funkciójú *Orsovát* hegyoldal-, illetve völgynev fogalmi archaizmus jellegű *Orsovát* személynévi névelemének reszemantizációja többféleképpen is értelmezhető. Egyrészt elképzelhető, hogy a toldalékmorfémaként azonosított szóvégi *-át* hangcsoportja névelemcsere során az *-ály* deverbális nomenképzővel értelmeződött újra: *Orsovát* > *Orsovály*, a csíkcsekefalvi helynévrendszer egyrészes *Harukály*, *Szakadály* típusú nevei analógiájára. Az *-ály/-ély* képző a régiségben is igen szűk hatókörű volt, a mai nyelvben pedig már teljesen elavult formáns. Kis számú származékának egy részében 'a cselekvés eszköze' jelentésben szerepel: *akadály*, másik részében pedig 'a cselekvés, történés eredményét' jelöli: *apály*, de néhány régies származékban a cselekvést is kifejezi: *osztály* 'osztózás' (D. BARTHA 1958: 83, MMNyR. I, 379). Legutóbb a MGr. az előbbi jelentéssel idézi (316). Tekintettel arra, hogy az *Orsovát* domborzati név lexikális néveleme személynév, a toldalékcserés reszemantizáció nem tudott számára szabályos egyrészes képzett helynévi névelemszerkezetet teremteni. Az egyrészes *Orsovály* helynév névelemszerkezete továbbra is kérdéses maradt, hisz csak a toldalékmorfémája azonosítható, de az alapneve nem.

Másrészt azonban, tekintettel a jelölt objektum jellegére, az is feltételezhető, hogy a deszemantizálódott *Orsovát* domborzati név reszemantizációja a csíki nyelvjárásban *áj* alakváltozatban élő *aj* 'kisebb völgy, hegyoldalban levő nagyobb teknőszerű bevágódás' egyszerű földrajzi köznévi (ÚMTsz. *aj*¹) segítségével történt, amelyet a régiségből 'völgy, szakadék' jelentéssel is idézhetünk (TESz. *aj*¹). A földrajzi köznévi névelemcserével épült be a fogalmi archaizmus jellegű *Orsovát* névelem *-át* álnévelemszerű végződése helyébe: *Orsovát* > *Orsováj*. Ezzel a szemantikai és morfológiai szerkezeti változással azonban, amely kétrészes próbálta alakítani az egyrészes szerkezetű *Orsovát* nevet, csak egy potenciális kétrészes név alaprésze teremtődött meg, de bővítményrésze továbbra is homályban maradt: *Orsov/áj*. A reszemantizáció nem tudott egyértelmű kétrészes névszerkezetet kialakítani.

A *Hijászok* és a *Kánásor* nevek előzményei mindenekelőtt deetimologizálódásról tanúskodnak. Az előbbi a *Héjaszó* kétrészes S+F szemantikai szerkezetű típusú előzményre vezethető vissza, amelynek F alaprészi *aszó* 'völgy; kiszáradt folyómeder' (TESz.) régi nyelvi egyszerű földrajzi közneve helyfajta utal, S bővítményrésze pedig annak éghajlatára *hé* 'forró, meleg' valódi tájszó jellegű képzetlen melléknévi lexémájával (SZT. *hév*, *hé*). A névelemek archaizálódásá-

val, kiavult szavakká válásával a névelemszerkezetben hangváltozás következett be, ugyanis a szóhatárán jelentkező erőteljes nyelvjárási ejtéskönnyítő *j* hatására a *hé* melléknév *é* hangja *í*-vé vált: *Héjaszó* > *Hijaszó*. Mindezt követően a szóhatár is elhomályosult, akárcsak a névszerkezet kétrészes jellege. Az ily módon deetimologizálódott név egyrészes, névelemeiben azonosíthatatlan, megnevező funkciójú helynévvé vált. Így került a népetimológia hatáskörébe, amely utolsó két szótagjában próbálta értelmesíteni a hasonló hangalakú *jászaj* 'jászol' alak szerinti tájszóval, köznévvvel (ÚMTsz.): *Hí-jaszó* > *Hí-jászaj* > *Hijaszój*. Névelemcserés népetimológiás névalakulata névelemszerkezetében újult meg, de csak részlegesen, és függetlenül modellszerkezetének további összetevőitől.

Az egyrészes megnevező funkciójú mai *Kánásor* név előzménye a kétrészes S+F szemantikai szerkezetű *Kálnás/orr* népi *Kánás-orr* ejtésváltozata lehetett a források *Kánásorr*, *Kánás orrsarka*, *Kánás orrgödre* adatait is figyelembe véve (VITOS 2002: 83, 84). Helyfajtura utaló alaprésze feltehetően az *orr* 'völgy két ága között emelkedő hegyrész' (ÚMTsz.) egyszerű földrajzi köznévv, jelentés szerinti tájszó, amely a mai nyelvjárás jelentésbeli archaizmusa, de amelyet a név által jelölt térszínforma is igazol: egy olyan hegyet jelöl, amely egy kettéágazó völgy között fekszik. Sajátosságjelölő bővítményrésze pedig valószínűleg a helyfajta névadáskori jellegzetes növényzetét idézi fel, amennyiben a *kálnás* képzett melléknévvel azonosítható, amely a keleti, főként az erdélyi helynévanyagban gyakori, szláv eredetű *kálna* népi növénynévv származéka. A többszörös átvételnek köszönhetően a *kálna* ~ *gálna* stb. több alakváltozattal is rendelkező, többjelentésű növénynévv (vö. TESz., SzT.) névbeli pontos jelentése azonban csak nagy körültekintéssel állapítható meg, amint arra SZABÓ T. ATTILA is felhívja a figyelmet: „a helynévmagyarazónak vigyáznia kell egyrészt arra, hogy a helyszíni növényzet ismeretében döntsön abban a kérdésben, hogy melyik *gálna*-faj lehetett annak idején a névadó” (1970: 411). Modellértékűek lehetnek ebben a vonatkozásban a kalotaszegi helynévtani-etnobotanikai interdiszciplináris kutatások, amelyeknek egyértelműen sikerült azonosítaniuk a régió helynevekben is megjelenő több népi növénynevet, közöttük a *gálna* (~ *kálna*) 'bangita' nevet is (PÉNTEK–SZABÓ A. 1980: 146).

A *Kánás/orr* név mindkét néveleme azonban időközben archaizmussá vált a helyi nyelvjárásban, pontosabban kiavult szóvá. Ennek nyomán a név deszematizációja is bekövetkezett a névszerkezet hangtani változásaival együtt. Egyrészt szóvégi helyzetben megrövidült az alaprészi *-orr* hosszú *rr* mássalhangzója, ugyanakkor felszámolódott a névszerkezet összetevőinek szóhatára is: *Kánás/orr* > *Kánásor*. A népetimológia újabb kétrészes névvé tagolta a deetimologizálódott megnevező funkciójú egyrészes nevet a névrendszer kétrészes helynevei hatására: *Kánásor* > *Káná-sor*. Névelemszerkezete tagolása során szóhatár-tévesztéssel alaprészi névelemcserével kiemelte a 'rendszerint csak az egyik oldalon kiépült utca' (ÚMTsz.), 'házsor, utca' (TESz.) földrajzi köznévi jelenté-

sekkel is adatható *sor* köznevet, bővítményrészként pedig a népetimológiás változásra idegen eredete, szókészletbeli elszigetelt helyzete miatt amúgy is hajlamos növénynévi alapú (BEKE 1960: 265) *Káná-* elemet a hasonló hangzású *Kánaanán* bibliai névvel azonosította, de a névelemcsere még nem történt meg teljes mértékben, hisz a népnyelv hol a *Káná/sor*, hol pedig a *Kánaán/sor* változatot használja. A népetimológiás szerkezeti változás ezúttal megújította a név teljes modellszerkezetét, lexikális-morfológiai, funkcionális-szemantikai összetevői mellett még névalkotásmódját is azonosíthatóvá tette, de azok névbeli összhangját már nem tudta megteremteni, bár a szemantikai szerkezetsíkot kiegészítő „csodálatos fekvésű, Kánaánra emlékeztető hely” konnotációval arra is törekedett.

3.3. A h a t á r n e v e k körében viszonylag kevés népetimológiás változással találkozhatunk, amelyek az előbbi esetekhez hasonlóan a névelemszerkezetek archaizálódására vezethetők vissza. Így a csobotfalvi kétrészes S+F szemantikai szerkezetű *Bél/mező* ~ *Bel/mező* mai határnévi szinonimapár *Bél/mező* újabb, gyakoribb változatának bővítményrészi *bél* 'belső' képzetlen mellékneve (TESz.) archaizálódott, jelentésbeli archaizmussá vált. Ez egyébként SZABÓ T. ATTILA kutatásai szerint az erdélyi helynévadás egyik gyakori lexikális néveleme régies *bel* változatával együtt, amelyet fokozatosan háttérbe szorított (vö. 1981: 97, SzT. *bel, bél*). A népetimológia a hasonló alakú *bál* 'nagyobb szabású táncmulatság' köznévvel értelmezte újra etimológiai jelentését, amely névelemcserevel a név lexikális szerkezetébe is beépült: *Bél/mező* > *Bál/mező*, hangsúlyozva, hogy az új név olyan tágas teret jelöl, ahol bálozni is lehet. A szemantikai szerkezeti változás ebben az esetben a névelemszerkezetre hatott ki, de a funkcionális-szemantikai szerkezettípust érintetlenül hagyta.

A csíkszentsimoni *Hosszú-aratás* és *Kerek-aratás* szántónevek szintén népetimológiás szerkezeti változás eredményei. Történeti adatai szerint az előbbi feltehetően egy kétrészes *Hosszú-orotás* S+F szemantikai szerkezetű előzménynéven alapul: 1720: *Hoszu orotás* (SZABÓ T. 2006: 50), 1804: *Hoszszu Orottás* (SZABÓ T. 2006: 54), 1853: *Hoszszu orottáson* (SZABÓ T. 2006: 55). Ennek helyfajta utaló alaprészi néveleme az *orotás* 'irtás' alak szerinti tájszó (ÚMTsz.) lehetett, amely kiavult szóvá vált a régió nyelvjárásában. A jelölt helyfajta alakját felidéző *Hosszú-* S bővítményrészi néveleme pedig a helyi nyelvjárás köznyelvvel megegyező mellékneve. A népetimológia a mai élő *aratás* 'az a művelet, hogy valamit aratnak' hasonló alakú köznévvel próbálta újraértelmezni alaprészi archaikus *orotás* névelem etimológiai jelentését, illetve annak névrészfunkcióját, de ezzel a névelemcserevel teljes mértékben elbizonytalanította a név kétrészes szemantikai szerkezetét, hisz az *aratás* F alaprészi névelemként képzetlen alaprészi névrészfunkciót ellátni, helyfajta utalni. Feltehetően ugyanez a szerkezeti változás következett be a történeti adatokkal nem rendelkező hasonló funkcionális-szemantikai szerkezettípusú *Kerek-aratás* szántónév esetében is,

amelynek előzménye bizonyára egy kétrészes S+F szerkezetű *Kerek-orotás* név lehetett az azonos *orotás* F alaprészi kiavult névelemmel.

A mai csíkszentsimoni *Köves palack* szántónév is egy valamikori térnév népetimológiás szerkezeti változása nyomán keletkezett, amint arra változó alakjainak küzdelmét bizonyító történeti adatai is utalnak: XVIII. század közepe: *A köles Palaczkba* (SZABÓ T. 2006: 51), 1761: *köles pálacz* [!] *nevű lában* [!], 1766: *Köles Palaczk* (SZABÓ T. 2006: 52), 1816: *Köles Palaczk* (SZABÓ T. 2006: 54). PESTY adatközlője 1864-ben *Köles palatz* és *Köles platz* névváltozatokat tüntet fel azzal a megjegyzéssel, hogy objektumuk „a régi időbe katonai gyakorlólóhely (...) s’ miután felhagyatott kölest kezdettek bele vetni, s nevét vette onnan”.

Az 1761-es *köles pálacz* és az 1864-es *Köles palatz*, *Köles platz* adatok alapján arra következtethetünk, hogy a név előzménye a kétrészes S+F szemantikai szerkezetű *Köles-placc* név lehetett. Ennek alaprészi néveleme a *placc* egyszerű földrajzi köznévi, amely helyfajta utal, bővítményrészi *köles* képzett melléknévi néveleme pedig a hely jellegzetes természetű növényfajtaját idézi fel.

Az F alaprészi *placc* névelem a szinkron helynévállomány jelentésbeli archaizmus jellegű helyi nyelvjárási néveleme, amelynek névadáskori etimológiai jelentése feledésbe merült már. A történeti lexikográfia adatai alapján határnévi földrajzi köznévként feltételezhetően az általános ’hely, tér’ lehetett a jelentése: 1586: ’hely’ (SzT.), 1752-ből ’hely, tér’ (TESz.), ugyanis a mai köznyelvben kerülendő lexémaként a régies ’beépítetlen tér’ és a ritka ’nyilvános tér’ lakott területi földrajzi köznévi jelentéssel rendelkezik (ÉKsz.), míg az ÚMTsz. ’katonai gyakorlólóhely’ jelentéssel is rögzíti, amelyek a PESTY-féle értelmezéssel együtt azonban nem feleltethetők meg névfajta határnévi kategóriájának. Az 1864-es névváltozatok szerint idővel hangalakja is megváltozott, a szókezdő *pl* mássalhangzó-torlódás feloldódott, ugyanakkor a szóvégi hosszú *cc* mássalhangzó megrövidült: *Köles platz* > *Köles palatz*.

A népetimológia az alaprészi deetimologizálódott *palac* névelemet próbálta újraértelmezni a hasonló hangalakú *palack* ’ital tartására való hosszú nyakú üveg’ köznévi, amely újabb etimológiai jelentést kölcsönzött a névelem számára, névelemcserével pedig belépett a név lexikális szerkezetébe is, egyrészesé alakítva át a név eredeti kétrészes szemantikai szerkezetét: 1761: *köles pálacz* > 1766: *Köles Palaczk*.

A kölestermesztés megszűntével a névadáskori motiváció teljesen feledésbe merült, és egy újabb népetimológia a *Köles palack* névváltozat *Köles* névelemének funkcióját a hasonló hangalakú *Köves* képzett melléknévi próbálta felújítani: *Köles palack* > *Köves palack*. De ezzel az újabb névelemcserével sem rekonstruálódhatott egyértelműen a név szemantikai szerkezete, a *Köves palack* névváltozat is csak *Köves* névelemével próbál beilleszkedni a helynévadási modell szerkezeti összetevői rendszerébe, de beilleszkedése mesterkéltséggel.

3.4. A lakott területi nevek körében egyedül a jellegzetes településnévtípust képviselő *Karcfalva* helységnév esetében jelentkezik népetimológiai szerkezeti változás, amelynek *Kercfalva* lehetett az elsődleges alakváltozata a FNESz. 1569-es *Kerczffalwa* adata alapján. A kétrészes S+F szemantikai szerkezetű előzménynév F *falu* alaprészi néveleme helyfajtára utal, az S bővítményrészi pedig, amelyben a német *Kerz* személynév (< *Kerze* 'gyertya') rejlik, valamikori birtokosra. Idővel a bővítményrészi személynévi névelem, amely hangalakai változáson is átment: *Kerc/falva* > *Karc/falva*, fogalmi archaizmussá vált, etimológiai jelentésének elhomályosulásával funkciója is feledésbe merült. Mindennek következményeként a név M+F szemantikai szerkezetűvé alakult át. A népetimológia utólag a szókészlet hasonló alakú *harc* köznévvel próbálta rekonstruálni a név szemantikai szerkezetének etimológiai jelentését, amely névelemcsere által be is épült a név névelemszerkezetébe: *Karc/falva* > *Harc/falva*, és új bővítményrészi funkciót is teremtett annak számára. Ezt a népi helynévmagyarázat is megerősíti, amely szerint „régén harcok dúltak itt ezen a településen, ezért eredetileg a falu neve *Harcfalva* volt”. Az értelmezés konnotatív jelentésszerkezeti összetevőként természetesen a népi történeti tudatban gyökerezik, amely rendszerint a történelem legrégebb eseményeivel magyarázza a településnevek eredetét, mert „rajongva hisz egy letűnt történeti kor varázsában és rajongva emlékszik rá” (NÁDAI 1906: 22).

3.5. A népetimológia nem igazán jellemző a régió viszonylag fiatal építm é n y n e v e i r e . Egyedül Csíkszentsimon „rég Magyar id ő b e l i ” *Országos Fakitermelési Alegység* nevű fűrésztelepének *OFA* mozaiknév-változata kapcsán figyelhető meg, amely ma már nem is él önállóan, csak az S+F szemantikai szerkezetű kétrészes *Ó-fa/utca* utcanév S bővítményrészi névelemeként, és a kiegészülés *Ó-fa/gyár* építm é n y n e v e k é n t (*Ó-fa* > *Ó-fa+gyár*). A második világháború utáni hatalomváltással ugyanis a fűrésztelep román állami tulajdonba került, de a népi névhasználat megőrizte Magyar eredetű *OFA* mozaiknevét. A mozaiknév intézménynévi alapja azonban idővel feledésbe merült, fogalmi archaizmussá vált, a mozaiknév pedig megnevező funkciójú egyrészes névvé deszemantizálódott. A népetimológia betűlemeinek nyelvjárási szókészletbeli párhuzamai alapján próbálta újraértelmesíteni. Hangsúlyos szótagbeli szókezdő rövid *O* betűelemét az *ó* 'rég i' képzetlen melléknévvel, *FA* elemeit pedig a 'fatelep' denotatív jelentéssel asszociált hasonló hangzású *fa* köznévvel azonosította, amelyek névelemcserével belépve a név szerkezetébe új névelemszerkezetet teremtettek (*Ó + fa*), ugyanakkor etimológiai jelentéssel is felruházták azt. Ezáltal az egyrészes megnevező funkciójú *OFA* építm é n y n e v e k é n t S+F szemantikai szerkezetű kétrészes névvé alakult át: *OFA* > *Ó/fa* 'fűrésztelep, amely rég i', és az *Ó-fa/utca* utcanév építm é n y n e v e k é n t u t a l ó n é v a d ó m o t í v u m á n a k a névelemeként él tovább a helyi névrendszerben. Építm é n y n e v e k é n t e g y ú j a b b szerkezeti változás nyomán kiegészült a denotátumfajta jelölő *gyár* köznévvel

is, amely magának a népetimológiás szerkezeti változásnak a szerves folytatásaként is értelmezhető: *Ó-fa + gyár > Ó-fagyár*. Így a kétrészes építménynév bizonytalan jelentésű alaprészi *fa* néveleme egyértelműsödött az újabb *fagyár* 'fűrésztelep' névelemmel, a név kétrészes jellege pedig megszilárdult.

A csiki helynevek népetimológiás változásainak nyelvi elemzése egyértelműen igazolta a helynévtannak azt a már ismert, és az előbbieket során is jelzett állítását, amely szerint a szemantikai szerkezeti változás csak előzményei és következményei alapos ismeretében, megfelelő névtörténeti, szótörténeti adatok segítségével értelmezhető szakszerűen. Egyébként maga a reszemantizáció is a népetimológiás magyarázat síkján marad. A népnyelvi mikrotoponímiai névanyag népetimológiás szerkezeti változásai főként az archaizálódott névelemszerkezetek és az archaizálódás következtében deszemantizálódott helynevek körében jelentkeznek. Népetimológiával, reszemantizációval az archaizálódott névelemszerkezetek és a deetimologizálódott nevek lexikális-morfológiai arculata teljesen vagy részlegesen rekonstruálódik, de az újraértelmesített névelemek, névrészfunkciók, a ritka kivételektől eltekintve, nem feleltethetők meg a helynévszerkezetek természetes modellösszetevőivel. A népetimológiás szerkezeti változások kihatnak a helynevek lexikális-morfológiai és a funkcionális-szemantikai szerkezetére egyaránt, szintaktikai és morfológiai változásokat idézve elő. A morfológiai változások kapcsán kiemelhető, hogy azok névelemei között nemcsak köznevek, hanem helynevek is szerepelnek, hisz a helynévadás lexikális elemkészletében a helynevek is jelen vannak.

Irodalom

- D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története*. Bp.
- BEKE ÖDÖN (1960), Népetimológia a magyar növénynevekben. *MNy.* 54: 264–7, 399–406, 477–81.
- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei*. *MNyTK.* 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1988), *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Bp.
- BÍRÓ FERENC (2002), *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1985), Bánkfalva, Csíkszentgyörgy és Menaság helynevei. *NyIrK.* 29: 66–73.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1997), *Felcsík helynevei*. *MND.* 149. sz. Bp.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2004), Karcfalva helynevei I. *MNyj.* 42: 180–203.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2005), Karcfalva helynevei II. *MNyj.* 43: 173–212.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2006), A Hargita megyei Csíkszentmihály község helynevei. *NyIrK.* 50: 124–38.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2007), A Hargita megyei Csíksomlyó, Csíktapolca és Csobotfalva helynevei. *NyIrK.* 51: 128–37.

- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- GREGOR FERENC (1976), Népetimológia és szófejtés. *NytudÉrt.* 89: 97–101.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1992), *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993/2007), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993. 2. kiadás. Bp., 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996), Névtörténet — nyelvtörténet — társadalomtörténet. *MNyTK.* 207: 113–23.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *MNyj.* 37: 207–16.
- KÁLMÁN BÉLA (1967), A népetimológia helységneveinkben. *Nyr.* 91: 1–11.
- KÁLMÁN BÉLA (1976), A népetimológia. *NytudÉrt.* 89: 165–9.
- KÁLMÁN BÉLA (1989), *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996), *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debrecen.
- KÁROLY SÁNDOR (1970), *Általános és magyar jelentéstan*. Bp.
- KISS LAJOS (1995), *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. *NytudÉrt.* 139. sz. Bp.
- KOVALOVSKY MIKLÓS (1967), Újabb népetimológiáinkról. *NytudÉrt.* 58: 244–9.
- LŐRINCZE LAJOS (1947), *Földrajzineveink élete*. Bp.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1974), Az alak, a jelentés és a szövegkörnyezet együttes hatása a népetimológia kialakulásában. *NytudÉrt.* 83: 355–9.
- MGr. = *Magyar grammatika*. Szerk. KESZLER BORBÁLA. Bp., 2000.
- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Bp., 1961.
- NÁDAI PÁL (1906), *A magyar népetimológia*. Nyelvészeti Füzetek 27. sz. Bp.
- NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Főszerk. GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSKY MIKLÓS. Bp., 1980–1985.
- PENAVIN OLGA (1974), A jugoszláviai magyar nyelvjárásokban jelentkező népetimológia. *NytudÉrt.* 83: 446–51.
- PÉNTÉK JÁNOS–SZABÓ ATTILA (1980), A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében. In: *Nyelvészeti Tanulmányok*. Szerk. TEISZLER PÁL. Bukarest. 131–72.
- PESTY = PESTY FRIGYES (1864), *Magyarország helységnévtára* [Fol. Hung. 245]. Csíkszék.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIII–XVII. század*. Bp., 1993.
- RÓNAI BÉLA (1982), A népetimológia földrajzi neveinkben. *NÉ.* 7: 9–18.
- SAUSSURE, FERDINAND DE (1967), *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- SZABÓ T. ATTILA (1970), *Kálna ~ Gálna*. In: *Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek I*. Bukarest. 408–11.
- SZABÓ T. ATTILA (1981), A régi kolozsvári *bel-* előtagú utcanevek. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek V*. Bukarest. 96–7.

- SZABÓ T. ATTILA (2006), *Szabó T. Attila történeti helynévgyűjtése 8. Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék*. SZABÓ T. ATTILA kéziratból közlése HAJDÚ MIHÁLY, MAKAY EMESE és SLÍZ MARIANN. Bp.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár I-*. Szerk. SZABÓ T. ATTILA és munkatársai. Bukarest–Bp.–Kolozsvár, 1975–.
- T. = 1873: Csekefalva község általánostérképe; Csík Csekefalvaközség Birtokrészlet Lajstroma. Telekkönyvi Hivatal. Csíkszeredai Bíróság, Hargita megye.
- TAKÁCS ÉVA (1983), Csík–Gyergyó–Kászsónszék személynevei a XVII. század elején. In: *Nyelvészeti Tanulmányok*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA. Bukarest. 110–77.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–1976. IV. *Mutató*. Bp., 1984.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1992.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I-*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–.
- VITOS MÓZES (2002), *Adatok Csíkszereda leírásához és történetéhez I*. Csíkszereda. 1. kiadás: Csíkszereda, 1894.

